

GEDEON PÉTER

Közjó és demokrácia

Két közgazdaságtani elmélet a demokráciáról

A tanulmány a demokrácia két közgazdaságtani elméletét mutatja be. A demokrácia klasszikus elmélete a közjó fogalmára épült: a klasszikus politikai filozófia érvelése szerint a demokrácia intézménye a közjó megvalósulásának eszköze. Schumpeter bírálta a klasszikus elméletet: a közgazdasági szemléletet alkalmazva a közjó értelmezésére leválasztotta a demokráciáról a közjó fogalmát. Schumpeter szerint a demokrácia szubsztantív felfogása nem tartható, ezért ehelyett a demokrácia procedurális értelmezését kínálta fel. Az alkotmányos közgazdaságtan nem fogadja el sem a közjó és demokrácia fogalmainak elválasztását, sem a közjó szubsztantív értelmezését, ehelyett a közjónak és a demokráciának egyaránt procedurális értelmezését javasolja.

Journal of Economic Literature (JEL) kód: B31, B41.

A tanulmány a közjó és a demokrácia fogalmai közötti összefüggéseket vizsgálja három stilizált elméleti modell egymásra vonatkoztatásán keresztül. Az első modell a demokráciát a szubsztantív módon értelmezett közjó fogalmára építi, a másik két modell a modern közgazdaságtan módszertani megközelítését alkalmazva elveti a közjó szubsztantív fogalmát.

A közgazdasági szemlélet a *módszertani individualizmus* feltevéseire épül. „Módszertani individualizmuson olyan elméletet értek, amely szerint minden társadalmi jelenség (azok struktúrája és változásai) elvileg csupán az egyéneknek – az egyének tulajdonságainak, céljainak és vélekedéseinek a fogalmaiban magyarázható.” (Elster [1982] 453. o.) A módszertani individualizmus azt feltételezi, hogy az egyének racionálisak, azaz hasznosságmaximalizálók, költség–haszon–kalkulus alapján hozzák meg döntéseiket (Lazear [2000] 100. o.). Schumpeter a közjó szubsztantív fogalmát a módszertani individualizmus talajáról bírálja, de fontos megjegyeznünk, hogy nem támogatta, hanem kifejezetten elutasította a módszertani individualizmus kiterjesztését a közgazdaságtanon kívüli társadalomtudományi területekre (vö. Schumpeter [2010] 57–64. o.). Ugyanakkor a klasszikus demokráciaelmélet kritikájával és a demokrácia általa kidolgozott új értelmezésével mégis elősegítette azt, hogy a későbbiekben más szerzők elvégez-

zék a módszertani individualizmus nézőpontjának az elsteri meghatározásban tetten érhető általánosítását és – többek között – a politika világára való alkalmazását is.¹

Schumpeter a közjó szubsztantív fogalmának bírálatán keresztül a demokrácia procedurális felfogását alapozza meg, míg az alkotmányos közgazdaságtan a közjó procedurális átértelmezésével segíti a demokrácia procedurális értelmezését. A tanulmány a demokrácia e két közgazdaságtani elméletét mutatja be, kiindulópontként elfogadva az első modell schumpeteri rekonstrukcióját. Nem vállalkozik a vizsgált elméletek *eszmétörténeti* szempontú feltárására, hanem az egyes elméletek egymásra vonatkoztatásából megérthető *logikai* összefüggéseket igyekszik megvilágítani.

A szubsztantív demokráciafelfogás kritikája

A klasszikus demokráciafelfogás rekonstrukcióját és kritikáját Schumpeter [1994] (250–283. o.) végezte el azzal, hogy újraértelmezte a demokráciának a politikatudomány számára a politikai filozófiában készen talált fogalmát. Schumpeter szerint a klasszikus demokráciaelmélet a politikai döntések kettős legitimitációját tételezte fel: *1. a szubsztantív* (a közjóra vonatkoztatott) és *2. a procedurális* (a döntési hatalom választások révén történő átruházására vonatkozó) igazolást.²

„A 18. századi filozófia demokráciafelfogása a következő definícióban foglalható össze: a demokratikus módszer a politikai döntések meghozatalának azon intézményes módja, amely a közjót valósítja meg azáltal, hogy a nép maga dönt ügyeiben olyan egyének megválasztása révén, akik azért gyűlnek össze, hogy megvalósítsák a nép akaratát.” (Schumpeter [1994] 250. o.)

A klasszikus demokráciaelméleten belül a szubsztantív demokráciafelfogás a meghatározó, a procedurális elem ennek alárendelt, és ezt szolgálja. A közgazdasági szemlélet számára azonban a közjó fogalmára alapozott demokráciafelfogás nem elfogadható. Rekonstruáljuk először Schumpeter nyomán a szubsztantív demokráciaelmélet érvelését. E gondolatmenet elemei a következők.

- a) A közjó létezik.
- b) A közjó jól definiálható, mindenki által elsajátítható.
- c) Az egyének között lehetnek véleménykülönbségek a közjó mibenlétéről, de ezek a különbségek egy racionális vita keretében megszüntethetők.
- d) A közjót célzó közakarat létrejöhet.
- e) A közjó ismeretében a polgárok egyértelműen meg tudják határozni a politikai döntések tartalmát.

¹ Köszönettel tartozom a kézirat egyik anonim bírálójának azért, hogy felhívta a figyelmemet a módszertani individualizmus schumpeteri és későbbi – kiterjesztő – értelmezésének különbségére.

² Joggal tehető fel az a kérdés, vajon helytálló-e a klasszikus elmélet schumpeteri rekonstrukciója. Ezt a kérdést e tanulmány nem vizsgálja, hiszen elegendő számomra annyi, hogy ha sokféle demokráciafelfogás létezett is a 18. században, ezek közös vonása volt a politikának és a közjó fogalmának összekapcsolása. A schumpeteri fogalmi leegyszerűsítésnek analitikus szempontból van értelme.

- f) A politikai döntések a közakarathoz igazodva a közjót valósítják meg.
 g) A politikai döntéseknek az állampolgároktól képviselőikhez való delegálása működik, hiszen az állampolgárok a közjó ismeretében aktívan lépnek fel, és megakadályozzák azt, hogy képviselőik eltérjenek a közjót reprezentáló közakarattól.

Ennek az argumentációnak az alapja az *a*) pont: a közjó létezik. Ha ezt az elemet kivesszük az érvelésből, akkor az egész elmélet kártyavárként omlik össze. Schumpeter pontosan ezt a műveletet hajtotta végre, amikor megfogalmazta kritikáját (*Schumpeter* [1994] 251–254. o.). A kritika szerint közjó nem létezik. Az egyes egyének számára a közjó mást és mást jelent [*a*] és [*b*] pont]. Ezért a racionális vita sem segíthet a közjó megismerésében, hiszen az egyének közötti preferencia- és értékülbségek racionális érvek segítségével nem hidalhatók át [*c*] pont]. Ha pedig nincsen közjó, akkor az a közakarathoz sem létezik, amelyet éppen a közjó megvalósítása tesz azzá, ami: közakarattá [*d*–*g*] pontok].

A közjó fogalma

Vegyük szemügyre a közjónak azt a fogalmát, amelyet Schumpeter elvet!

„Először, nincsen olyan egyértelműen meghatározott közjó, amelyben minden ember egyetérthetne vagy a racionális érvek hatására egyetértésre jutna.” (*Schumpeter* [1994] 251. o.)

A közjó eszerint az, amit *minden egyes egyén* ilyennek fogad el. A közjó minden egyes egyén számára jó. A közgazdaságtan módszertani feltevéseiből következően a racionális egyének tudhatják csak azt, mi jó nekik, az egyéni hasznosságok pedig az egyéni preferenciákon alapulnak. A különböző egyének preferenciái és egyéni hasznosságai különböznek egymástól. Ezért minden egyénnek más lehet a jó, és más lehet a közjó is:

„...különböző egyének és csoportok számára a közjó különböző dolgokat jelenthet” (uo.).

Mindenki számára elfogadható, ebben az értelemben azonos közjó akkor létezhet, ha az egyéni preferenciák politikai eszközökkel társadalmi preferenciákká összegezhethetők, de ez csak akkor lenne lehetséges, ha a különböző egyének preferenciái eleve egybeesnének, eleve azonosak lennének, ez azonban valóságidegen feltételezés. Ha a különböző egyének preferenciái különböznek, akkor nem lehetséges olyan politikai döntés, amely mindenki számára elfogadható:

„...az olyan esetekben, amikor az egyéni akaratok nagymértékben megosztottak, a meghozott politikai döntések nagy valószínűséggel nem egyeznek meg azzal, amit »az emberek valóban akarnak«” (uo. 254. o.).

Végül, ha egyetértés is lenne az egyes egyének között arról, mit tekintenek közjónak, abban már nem lesz egyetértés, hogyan kellene a közjót megvalósítani. A szerző példája szerint mindenki vágyakozhat az „egészségre”, de abban már nem lesz egyetértés, mit is kell tenni ennek elérésére.

„Másodszor, még ha egy kellően meghatározott közjó – mint például a gazdasági megelégedettség utilitariánus maximuma – elfogadható is lenne mindenki számára, ez nem foglalná magában az egyéni problémákra adott ugyanígy meghatározott válaszokat. Az ezzel kapcsolatos vélemények olyan jelentős mértékben különbözhetnek, hogy ennek következményeként alapvető egyet nem értés jöhet létre magukról a célokról...Az »egészséget« mindenki kívánja, mégis az emberek továbbra sem értenének egyet a védőoltások vagy a vasectomia kérdésében.” (Schumpeter [1994] 251–252. o.)

A schumpeteri közjófogalom szerint a közjó az egyéni preferenciák egybeesését jelenti. A politikai filozófia klasszikus demokráciaelmélete azonban a közjót nem így határozta meg: a közjó nem az egyes egyének, hanem a politikai közösség szintjén értelmezhető. A közjónak így legalább kétféle definíciója lehetséges: 1. a közjó mint olyan jóléti maximum, amely az egyéni preferenciáktól függetlenül, azokon kívül létezik – nevezzük ezt *közösséghez* kötött közjónak; 2. a közjó mint olyan jóléti maximum, amely az egyéni preferenciák egybeesése – nevezzük ezt az *egyénekhez* kötött közjónak. Przeworski így különbözteti meg a közjó kétféle értelmezését:

„a) egy ilyen jóléti maximumot az egyéni preferenciákat megelőzően és attól függetlenül létezőnek gondolnak el, b) e jóléti maximumot csak mint az egyéni preferenciák függvényét gondolják el, bármilyenek is ezek” (Przeworski [1999] 26. o.).

A közösséghez kötött közjó fogalma feltételezi azt, hogy a közjó nem a partikuláris egyéni preferenciákban, hanem az egyéneken kívül létezik, és nem a különös egyéni preferenciákból, hanem a *politikai közösség* érdekéből és értékeiből vezethető le. A közjó a politikai közösség java, olyan jóság, amelyet az egyének nem csupán mint magánegyének (*bourgeois*) kívánnak, hanem mint a politikai közösség egyenlő jogú állampolgárai (*citoyen*). A közjó tehát azért létezik, mert az egyének képesek felülemelkedni a magánszférában konstituálódó társadalmi különbségeiken, partikuláris érdekeiken, és képesek magánemberi mivoltuktól elszakadva állampolgárként cselekedni. Ez a klasszikus demokráciaelmélet közjó fogalmának alapja.

„A közjó követéséhez az egyéneknek a törvényekbe foglalt általános akarat alapján kell cselekedniük, akár saját különös akaratuk ellenében is.” (Przeworski [2010] 7045. o.)

A közösséghez kötött közjó tehát túl van az egyéni jólétet maximalizáló viselkedésen, nem illeszthető be az egyéni haszonmaximalizálás költség–haszonkalkulusába, ezért kívül marad a közgazdaságtani elemzésen is. A közjó ebben az értelemben nem a célracionalitás, hanem az értékracionalitás birodalmához tartozik. A közjó kötelesség.

„...republikánus nézőpontból a közjó a valamennyi társadalmi szereplő által morálisan érvényesnek tartott *kötelességeknek való engedelmességből* származik, legyenek ezek a szereplők politikai vezetők vagy közönséges állampolgárok. A különbséget e két dolog – a közjó és a kívánatos aggregált feltételek – között a »költségek« és »kötelességek« szembeállításaként határozhatjuk meg.” (Offe [2012] 666. o.)

A közjót ki kell kényszeríteni.

„Vegyük azonban észre, hogy a közérdek szerinti cselekvés nem minden egyes egyén legfőbb érdeke akkor, ha a többi egyén is így cselekszik. Ha mások beruháznak, akkor én jobban járok, ha megkaparintom felhalmozott tulajdonukat. Ha mások önmérsékletet tanúsítanak a halászatban, én jobban járok, ha nem ezt teszem. Egyéni akaratum ellenében kényszeríteni kell minket arra, hogy ne egyéni érdekeink szerint cselekedjünk. Ily módon az általános akarat nem a különös akaratok összegzése.” (Przeworski [2010] 7044. o.)

Ez az oka annak, hogy Schumpeter elvonatkoztat a közösséghez kötött közjó fogalmától, ezért redukálja a közjó fogalmát arra az elemre – az egyéni preferenciák egybeesésére –, amely megragadható a közgazdaságtani szemlélet alapján. Schumpeter közjófogalma az egyéni preferenciákhoz kötött közjó. Mondhatnánk azt is, hogy a közjó schumpeteri kritikája nem találja el a klasszikus demokraciáelméletet, mivel annak közjófogalma nem azonos azzal, amit Schumpeter romba dönt. Ha van közjó az egyéni preferenciák egybeesésén túl, akkor érvelése nem semmisíti meg a szubsztantív demokraciáfelfogást. Az egyes egyének különös preferenciáitól elválasztott közjó fogalma megkonstruálható, azonban a kérdés az, mi ennek a közjófogalomnak a tartalma. Illetve következik-e a közösséghez kötött közjó *fogalmának* a létezéséből magának az ilyen típusú közjóknak a *létezése*?

Vegyük észre, hogy e közjófogalom tartalma a negatív vonatkozás az egyéni preferenciák különbségeihez, oly módon, hogy a magánegyének preferenciáitól elválasztva megkonstruáljuk az állampolgár preferenciáját, amelyben a magánegyének preferenciakülönbségei kihunytak. Ez az állampolgári preferencia lesz a közjó, a politikai közösség java. Állampolgárként mindenki egyenlő, ezért az egyének mint állampolgárok között nem lesznek preferenciakülönbségek, ezért nem lesz feladat a különböző preferenciák összehangolása. A feladat már meg van oldva. A közösséghez kötött közjó fogalma úgy oldja meg az egyéni preferenciák egyezésének problémáját, hogy eltekint ettől. A politikailag tételezett közösségi közjó éppen azért lehetséges, mert eltekint a magánegyének preferenciáinak különbségeitől. A valóságban azonban a probléma fennáll: a klasszikus elmélet közjófogalma a *magánegyén* és *állampolgár* megkettőzésével nemcsak eltekint a különös preferenciák sokféleségétől, hanem fel is tételezi azt, hiszen a *citoyen* fogalmilag feltételezi ellentétét, a *bourgeois*-t. Ezt a problémát már Marx megfogalmazta:

„A politikai állam konstituálása és a polgári társadalomnak független egyénekre való felbomlása ... egy és ugyanazon aktusban megy végbe. ... A politikai forradalom a ... polgári társadalomhoz, a szükségleteknek, a munkának, a magánérdekeknek, a magánjognak a világához úgy viszonyul, mint *fennállásának alapjához*, mint további megalapozás nélküli *előfeltételhez*, ennél fogva mint *természeti bázisához*. ... A valódi embert csak az *önző* egyén alakjában, az *igazi* embert csak az *elvont citoyen* alakjában ismerik el.” (Marx [1843/1957] 370. o.)

Az egyéni preferenciák sokféleségének létét a klasszikus elmélet nem tagadja. De elképzelhető-e az, hogy az egyének nem viszik be a politika világába partikuláris egyéni preferenciáikat? Ha a válaszuk erre nemleges, tehát ha feltételezzük azt, hogy az egyéni preferenciák különbségeitől megtisztított közjó általánosságát a politikai megvalósítás során beszennyezik a különös egyéni érdekek, akkor visszajutunk ah-

hoz a problémához, amit Schumpeter fogalmazott meg: a közjóban akár mindenki egyetérthet, de a megvalósításban már nem. A politikai megvalósításnak ugyanis az egyes egyének különös preferenciáit érintő és ezért konfliktust generáló újraelosztási hatásai vannak. Ebből azonban nem az következik, hogy nem létezhet a közjó mint a politikai közösség java, hanem az, hogy ez a közjó nem a különös érdekekkel ellentétben, azoktól elválasztva, hanem éppen a különös érdekek megvalósításán keresztül, azokhoz kapcsolódva realizálódhat.

A demokrácia procedurális felfogása

A klasszikus demokráciaelmélet schumpeteri kritikája első lépésben annak alapján választotta el egymástól közjó és demokrácia fogalmait, hogy közjó nem létezik. A demokrácia nem valósítja meg a közjót, mert a közjó nem létezik. Ezt az érvet Schumpeter egy másik érveléssel egészíti ki: ha létezne is közjó, a demokrácia akkor sem valósítaná ezt meg, mert az egyének nem ismernék fel a közjót, nem jönne létre az a közakarat, amely kikényszeríthetné ezt. E szerint az érvelés szerint a választói preferenciák nem adóttak, hanem a politikai elitok által meghatározottak, közakarat nem az egyének akarata, hanem a politikai vezetők által előállított akarat. Ez azért is lehetséges, mert az állampolgárok nem ismerik saját politikai preferenciáikat és érdekeiket. A politika ügyeiben az állampolgárok felelőtlenek és tudatlanok (Schumpeter [1994] 261. o.).

„A politikai mezőbe lépéssel a tipikus állampolgár szellemi teljesítménye azonnal alacsonyabb szintre süllyed. Oly módon érvel és elemez, amit valóságos érdekeinek szférájában készségesen infantilnak ismerne el. Ismét primitívvé válik. Gondolkodása asszociatívvá és érzelmivé válik. ... A politikai folyamatok elemzése során többnyire nem igazi, hanem előre gyártott (*manufactured*) akaráttal szembesülünk. És nagyon gyakran csupán ez az előállított termék az, ami a valóságban megfelel a klasszikus elmélet általános akarat (*volonté générale*) fogalmának. Amennyiben ez így van, annyiban az emberek akarata a politikai folyamat terméke, nem pedig hajtóereje.” (Schumpeter [1994] 262. o., 263. o.)

Tehát ha igaz is lenne a klasszikus demokráciaelmélet *a)* tétele, nem lesz igaz a többi [*b)*–*g)*] tétel. Ha a közjó létezne is, a közjó és demokrácia közötti szakadék akkor is fennmaradna.

Ha a demokráciától nem várhatjuk a közjó megvalósítását, vagy azért mert nincsen közjó, vagy azért, mert ha van is, a szavazók nem képesek azt felfedezni, akkor mi is a demokrácia? Schumpeter válasza az, hogy a demokrácia a hatalomért folytatott politikai verseny intézményesítése: a szavazók döntenek el, hogy a politikai verseny résztvevői közül kik kerülhetnek időlegesen – két választás között – hatalomra.

„Meghatározásunk szerint a demokratikus módszer a politikai döntések meghozatalának azon intézményes módja, amely intézmény keretében bizonyos egyének az emberek szavazataiért folytatott verseny küzdelmei révén szerzik meg a döntési hatalmat.” (Schumpeter [1994] 269. o.)

A demokratikus módszer tehát nem arról szól, hogyan választják meg a politikai közösség tagjai azokat az alkalmas személyeket, akik azután politikai döntéseikben megvalósítják az előzetesen közjóként azonosított politikai kimeneteket. A demokrácia a döntési hatalom allokálása a politikai versenyben részt vevők között a választás intézménye révén.

„A demokrácia csupán azt jelenti, hogy az embereknek lehetőségük van elfogadni vagy elutasítani azokat, akik uralkodni (*rule*) fognak felettük. Minthogy azonban ezt egészen antidemokratikus módon is eldönthetik, egy olyan további ismérv hozzáadása révén kellett szűkíteni a demokratikus módszert meghatározó definíciókat, amely szerint a demokratikus módszer a majdani vezetők közötti szabad verseny a választók szavazatainak megszerzéséért.” (*Schumpeter* [1994] 284–285. o.)

A demokrácia lényege a választás, ami nem más, mint versenyprocedúra. A politikai hatalom a demokráciában nem a megvalósított politika (politikai kimenet) miatt, hanem a választási procedúra által legitim. Ez az érvelés nyit teret a demokráciának a piaci analógia alapján való értelmezésére, és a közgazdaságtani módszertannak a politika szférájára való alkalmazására.³ Eszerint – szemben a klasszikus elmélet feltételezésével – az egyéni viselkedésnek nincsen kétféle szabálya, a gazdaságban és a politikában az egyének egyaránt haszonmaximalizálók (*Buchanan–Tullock* [1999] 19. o.). A politikusokat nem a közjó motiválja, hanem egyéni hasznosságuk maximalizálása (*Downs* [1990] 994–995. o.). A profitmaximalizáló magánegyén és a szavazatokat maximalizáló politikus egyaránt önérdékkövető. Ami korlátok között tartja a haszonmaximalizálást, az mindkét esetben a verseny. A gazdasági sikerhez a vevők, a politikai sikerhez a szavazók tetszését kell elnyerni.

A schumpeteri demokráciafelfogás leválasztja a közjó fogalmát a demokrácia fogalmáról, megmutatja, hogy a demokrácia nem a népakarat, az általános akarat politikai kimenetekké való transzformációjának mechanizmusa, a demokráciában nem az állampolgárok, hanem a politikai vezetők hozzák meg a minden egyes egyénre kötelező közösségi döntéseket. A demokratikus módszer nem dönt a politikai kimenetekről, a választási versenyben nyertes politikusok döntenek majd ezekről, és ebben szabad kezük van, nincsen alávetve valamilyen, az állampolgárok által megfogalmazott kötelező mandátumnak (vö. *Manin* [1997] 163. o., 166. o., 237. o., *Manin–Przeworski–Stokes* [1999] 30–39. o., *Körösényi* [2007b] 11–14. o., *Körösényi* [2007a]). A döntések meghozatalában a politikusokat nem a közjó, hanem a szavazatok maximalizálása motiválja. A schumpeteri elméletre építő újabb irodalom szerint az ismétlődő választások léte nem elegendő garancia arra, hogy a hatalmon lévő politikusok törekedjenek a választók jólétének maximalizálására (*Manin–Przeworski–Stokes* [1999] 50. o., *Körösényi* [2007a], [2007b], [2012]).

A demokratikus verseny olyan monopolisztikus verseny, amelyben a választók nem képesek sem arra, hogy meghatározzák a politikai vezetés döntéseit, sem arra, hogy elszámoltassák a politikai döntéshozókat.

³ Ez akkor is így van, ha Schumpeter személy szerint elutasítja ezt a kiterjesztést.

„Mindez megerősíti Schumpeter ... sejtését, hogy a demokráciában elkerülhetetlenül kifejlődő monopolista verseny végső soron elmoshatja a procedurális demokrácia és az autoriter kormányzat közti vékony választóvonalat.” (*Körösenyi* [2012] 21. o.)

Az alkotmányos közgazdaságtan demokráciaelmélete

Ha mindez így van, akkor mi szükségünk van egyáltalán a demokráciára? Különbözik-e a demokrácia a diktatúrától, autoriter politikai rendszerektől? Törekedünk-e a demokráciára? E kérdésekre az alkotmányos közgazdaságtan (*constitutional economics*) igennel válaszol. Ez a közgazdaságtani iskola arra törekszik, hogy a módszertani individualizmus talajáról a demokrácia és a közjó fogalma összekapcsolhatóvá váljon. Az alkotmányos közgazdaságtan megőrzi és egyben újradefiniálja a közjó fogalmát, amelyet azután összeköt a demokrácia fogalmával. Az alkotmányos közgazdaságtan ugyanakkor mind a közjónak, mind a demokráciának nem szubsztantív, hanem procedurális felfogását vallja, tehát a klasszikus demokráciaelmélettől eltérő módon definiálja a közjót, és kapcsolja össze a demokrácia és közjó fogalmait. Az alkotmányos közgazdaságtan egyszerre feltételezi az egyéni preferenciák közjót eredményező homogenitását és az egyéni preferenciák konfliktusokat eredményező sokféleségét, elméleti megoldást kínálva a két feltételezés közötti ellentmondásra.

Mi az alkotmányos közgazdaságtan?⁴ *Vanberg* [2005] szerint ez a közgazdaságtani iskola azt a kérdést vizsgálja, hogyan juthatnak az egyének kölcsönösen haszonhoz az egyéni viselkedés társadalmi szabályainak megválasztásával és e szabályok kiválasztását meghatározó szabályok közös és önkéntes betartásával. A társadalmi szabályok korlátozzák az egyéni cselekvést, különösképpen a másik egyén rovására törekvő haszonszerzést, és éppen ennek révén teszik lehetővé az egyének kölcsönös együttműködését.

A közjó és a demokrácia procedurális felfogása

A legnagyobb hasznosságot eredményező cselekvési szabályok kialakítása a politikai szférában történik. A politika alapkérdése az, hogyan tudnak a társadalom tagjai megállapodni a szükséges cselekvési szabályokban, és hogyan képesek intézményesíteni azt a legmegfelelőbb szabályegyüttest, amelyet a legjobb alkotmánynak is nevezhetünk. A legjobb alkotmány biztosítja az egyének számára a legtöbb hasznosságot, ezért a legjobb alkotmány testesíti meg a közjót, azt a közjót, ami egyáltalán elérhető. Mi ez a közjó? Az egyéni preferenciák legjobb kielégítése. Az alkotmányos szabályok teljesítőképessége azonban nem mérhető az egyéni hasznosságok aggregálása révén, nincsen értelme annak az állításnak, hogy az alkotmány teljesítőképessége az egyéni hasznosságok aggregálásából adódó tár-

⁴ Az alkotmányos közgazdaságtan elméletét Vanberg – Market and State: The Perspective of Constitutional Political Economy című – kitűnő tanulmánya alapján foglalom össze (*Vanberg* [2005]).

sadalmi hasznossággal mérhető. Az alkotmányos közgazdaságtan ugyanis abból indul ki, hogy az egyéni hasznosságok nem összemérhetőek, és ezért nem összegezhethetők. Ily módon az alkotmányos szabályrendszerek összehasonlításának nincsen szubsztantív mércéje, ez az összehasonlítás csak procedurális módon lehetséges („... csak e procedúra révén kerülhetjük el a személyközi összehasonlítást az egymástól független egyének között” – *Buchanan–Tullock* [1999] 15. o.). Ha feltételezzük, hogy az egyének racionálisak, és döntési szabadsággal rendelkeznek, akkor a kezünkben van a procedurális logika alkalmazási módja, ez pedig nem más, mint az önkéntes csere fogalmának a politika világára való alkalmazása.

A piacon is ez a procedurális logika működik. Mikor éri el a piac az optimumot, a közjó lehetséges maximumát? Amikor a gazdasági szereplők már nem hajtanak végre új tranzakciókat. Azt tudjuk, hogy ha lehetséges lenne még jólétnövelő tranzakció, akkor a racionális egyének végrehajtanák ezeket. Mivel a gazdasági döntések önkéntesek, csak addig születnek újabb és újabb tranzakciók, ameddig ezek a tranzakcióban részt vevő felek számára kölcsönösen előnyösek. Ez a Pareto-optimum lényege: az a tranzakció, amely valamelyik szereplő helyzetén rontana, nem jöhet létre, hiszen az egyének racionálisak, a tranzakciók pedig önkéntesek. A Pareto-optimumnak ez az értelmezése procedurális, hiszen nem szubsztantív hasznosságok összegzéséhez, a maximálisan elérhető társadalmi összhasznossághoz köti az optimum létezését.

Ezt a logikát terjeszti ki az alkotmányos közgazdaságtan a politika világára, bevezetve az önkéntes politikai csere fogalmát. Az alkotmányos szabályrendszerek az egyének kollektív döntéseinek eredményeként jönnek létre. Melyik szabályrendszer lesz a legjobb? Az, amelyiket mindenki elfogad, amelyik tehát minden egyes egyén preferenciáit kielégíti. Ez lesz a közjó. Ha egy alkotmányos szabályrendszert nem támogat önkéntesen minden egyes egyén, akkor az nem lehet optimális, nem lehet közjó. Ez a közjófelfogás tehát nem szubsztantív, hanem procedurális, hiszen nem jóléti kimenetekhez, hanem a döntési procedúrához köti a közjó fogalmát.

„...a pluralista politikaelméletek a közjó eszméjével kapcsolatosan szigorúan *procedurális megközelítést* alkalmaztak. E megközelítés szerint az általános jólét nem több és nem kevesebb annál, mint amit a politikai folyamat hoz létre kötelező kimenetként az alkotmányos-demokratikus procedúrák követése révén...” Ily módon az alkotmányos demokrácia mint kodifikált keret maga is a közjó megvalósításának lényegi tartalma.» (*Offe* [2012] 680. o.)

Ez a közjófogalom egyúttal feltételezi a demokrácia fogalmát, hiszen az önkéntes közösségi döntés (alapvetően szavazási procedúráként) az egyének döntési autonómiáját és az állampolgárok politikai egyenlőségét feltételezi. Vanberg a fogyasztói szuverenitás fogalmának analógiájaként vezeti be az állampolgári szuverenitás fogalmát: a politikai demokráciát – hasonlóan a piachoz – nem kimenetei, hanem döntési procedúrája felől kell megértenünk és értékelnünk. A demokrácia alapvetően az egyén mint állampolgár döntési szabadságát intézményesíti. *Vanberg* [2005] (334. o.) a fogyasztói és állampolgári szuverenitás procedurális felfogását hangsúlyozandó beszél döntési individualizmusról (*choice individualism*).

„Az állampolgári szuverenitás csakúgy, mint a fogyasztói szuverenitás, *procedurális* kritérium. Nem alkalmazható közvetlenül kimenetekre, hanem csupán azokra a folyamatokra, amelyek e kimeneteket eredményezik. Az állampolgári szuverenitás megköveteli azt, hogy a demokratikus politikai közösségek intézményi és döntési procedúráit úgy tervezzék meg, hogy azok maximalizálják annak a lehetőségét, hogy a politikai folyamatok valamennyi állampolgár kölcsönös előnyére működjenek.” (Vanberg [2005] 42. o.)

A politikai szabadság és egyenlőség, az egyének politikai döntési autonómiája és egyenlő szavazata csak demokráciában létezik.

A döntéshozatal két szintje

Az elmélet a demokrácia és a közjó összekapcsolását az egyhangú döntés procedúrájához köti, mivel csak ez az eljárás képes feltárni azt, hogy a kollektív döntés eredménye minden egyes egyén számára elfogadható-e, tehát valóban közjó-e. A valóságban azonban nincsen olyan demokratikus politikai rendszer, amely döntési szabályaiban megadná a vétőjogot az egyes egyéneknek. A demokráciák többségi döntési szabályokat alkalmaznak, e szabályok pedig nem minden egyes egyén, hanem csupán valamilyen többség érdekeit és preferenciáit szolgálják. E szabályok alkalmazása ezért sérti a közjót, és visszaveszi az önkéntesség elvét: a többség által meghozott döntés mindenki-re kötelező, arra is, aki nem fogadta el azt. Az alkotmányos közgazdaságtan tudatában vannak ennek a problémának, megoldási javaslata pedig a következő.

Különböztessük meg a döntési szabályok együttesére vonatkozó döntéseket az elfogadott szabályrendszeren belül meghozott döntésektől! Az alkotmányos szinten döntenek arról, hogy milyen szavazási szabály alapján születhetnek meg az alacsonyabb szintű napi döntések. Gyakorlati okok alapján belátható, hogy a konszenzusos döntési szabály a mindennapokban nem működőképes, mert nagyon magasak a költségei.⁵ Gondoljunk a stratégiai szavazás problémájára, valamint arra, milyen kicsi a valószínűsége annak, hogy az eltérő preferenciákkal rendelkező politikai szereplők konszenzusra jutnak a politikai döntésekben! Azt minden szereplő belátja, hogy a különböző döntési szabályok közötti választás szintjén, az alkotmányozás keretében, többségi döntési szabályt kell elfogadni, mert ez mérsékli a döntési költségeket. Ugyanakkor a fentiekből az is következik, hogy a mindennapokban alkalmazott többségi döntési szabályról hozott alkotmányos döntés szabálya szükségképpen az egyhangúság szabálya lesz.⁶ Ez a feltétele annak, hogy az alkotmányos szintű döntésekben a közjó érvényesüljön. Ha ily módon az alkotmányozás szintjén a döntési szabályról való döntés szabálya a közjót valósítja meg, akkor legitimnek kell elfogadni a többségi döntés eredményeit is. Ez a döntési szabály is legitim, mert legitim döntési szabály alapján született.

⁵ Ezzel a problémával részletesen foglalkozik *Buchanan–Tullock* [1999].

⁶ Az alkotmányos közgazdaságtan fogalmi konstrukciója az egyhangú és többségi szavazási szabály összekapcsolásáról Rousseau-ig is visszavezethető: „A szótöbbség törvénye maga is megállapodáson alapul, s feltételezi, hogy legalább egy alkalommal egyhangúan szavaztak.” (*Rousseau* [1978] 477. o.)

„... a többségi szabály sem nem önmagát legitimáló elv, sem nem a demokrácia általános jellemzője. Olyan levezetett vagy másodlagos intézményi jellegzetesség, amelyet a demokratikus politikai közösség állampolgárai-tagjai ésszerűségi okokból alkalmaznak, és közvetett módon az állampolgárok azon önkéntes megegyezése legitimálja, amely szerint a mindennapi politikában alávetik magukat a többségi döntéseknek.” (Vanberg [2005] 44. o.)

Ez az elméleti megoldás megvédi a közjó fogalmát a schumpeteri érveléssel szemben. Schumpeternél az egyéni preferenciák különbségéből, az ezekből adódó konfliktusokból következően a demokratikus döntési folyamat nem vezethet el a közjóhoz, hiszen csak olyan többségi döntések szülehetnek, amelyek sértik a kisebbség – bizonyos egyének – érdekeit. Az alkotmányos közgazdaságtan állítása az, hogy az alkotmányos szabályok keretén belül született demokratikus döntések sérthetnek egyéni érdekeket, de mégis a közjót fejezik ki *közvetett* módon, hiszen az a többségi szabály, amely győzteseket és veszteseket teremt, egy olyan *konszenzusos* alkotmányos döntés eredménye, amelynek mindenki nyertese, és amely a közjót valósítja meg. A társadalomban az alkotmányos szabályok keretén belül vannak érdekkonfliktusok, az alkotmányozás szintjén azonban nincsenek. Az alkotmányos szabályok keretében működő társadalomban az egyéni preferenciák különböznek, azonban az alkotmányozás szintjén az egyéni preferenciák egybeesnek. Ezért a demokrácia összefér a közjóval. Ez az érvelés a politikai döntéseket nem tartalmuk, hanem a procedúra révén kapcsolja össze a közjóval. Így kapcsolódik össze az alkotmányos közgazdaságtanban a demokrácia procedurális értelmezése és a közjó fogalma. Az egyének nem fogadnának el többségi döntési szabályokat, ha ezek sértenék érdekeiket. A közösségi döntések – legalábbis az alkotmányozás szintjén – olyan kölcsönös cseréknek tekinthetők, amelyek minden egyes egyén számára növelik a hasznosságot.

„Miért kell az egyéneknek alávetniük magukat a kollektív cselekvéssel járó kényszernek? A válasz evidens. Az egyének csak akkor vetik alá magukat az állami, politikai kényszernek, ha a végső alkotmányos »csere« érdekükben áll. A csere valamilyen modellje nélkül az egyének felett gyakorolt állami kényszer nem fér össze azzal az individualista értéknormával, amelyen a liberális társadalmi rend nyugszik.” (Buchanan [1987] 246. o.)

De miért tartja az elmélet megvalósíthatónak az egyhangú döntési szabályt az alkotmányozás szintjén, miközben elveti azt a mindennapokban? Miért kellene azt gondolnunk, hogy a konszenzus a döntési szabályrendszerek közötti választás döntési szabályaként működhet? A válasz szerint a racionális egyének felismerik, hogy érdekük az alkotmányos szabályok elfogadása, még akkor is, ha ezek a szabályok alkalmazásuk során veszteségeket okoznak számukra.

„A tolvaj a cselekedeteivel világosan jelzi, hogy nem akarja tiszteletben tartani a tulajdonjogokat. De ha választania kellene egy olyan társadalom között, amelyben érvényre juttatják a tulajdonjogokat, és egy olyan között, amelyben semmilyen tulajdonjogot sem tartanak tiszteletben, akkor bizonyosak lehetünk abban, hogy az elsőt fogja választani, mert szükségképpen az lesz a gazdagabb társadalom. Ebben az értelemben tehetünk különbséget *cselekvési érdekeink*, vagyis az adott korlátok között számunkra nyitott alternatív cselekvési irányokra vonatkozó preferenciáink, és *alkotmányos vagy szabályra*

orientált érdekeink (rule interests), vagyis azon alternatív szabályrendszerekre vonatkozó preferenciáink között, amelyek között élhetünk.” (Vanberg [2001] 65. o.)

Az alkotmányos közgazdaságtan elmélete az alkotmányos szabályok létrehozatalával kapcsolatban fenntartja az egyhangúság mint önkéntes döntés elvét. Az alkotmányos közgazdaságtan szerint az állampolgárok nem viselkednek potyautas-ként, mert racionális egyenként belátják, hogy akkor is alkotmányos érdekük lehet egy alkotmányos döntési szabály választása és betartása, ha az adott alkotmányos szabályok keretein belül relatív hátrányok érik őket. E hátrányokat ellensúlyozza az az előny, ami a döntési szabály (alkotmányos rend) választásából származott, és ami elmaradt volna, ha az egyének másképpen döntenek (Vanberg–Buchanan [1988] 141–142. o.).

Leíró versus normatív elmélet

Az alkotmányos szabályok meghozataláról megfogalmazott alkotmányos közgazdaságtani érvelés beleütközik a kollektív cselekvés olsoni paradoxonjába, amely szerint minden egyes egyén érdekelt a potyautas-magatartásban: tartsák be a többiek a szabályt, én megszegem, mert így további hasznosságnövekedéshez jutok (Olson [1987], [1997]). Ha minden egyes egyén így cselekszik, akkor a rend nem jön létre, az anarchia fennmarad. Ez a nyomorúságos hobbesi állapot: mindenki harca mindenki ellen.

„Ahol a népesség nagy, ott az a logika, amely megmutatja, miért cselekedhetnek a kis csoportok konszenzusos módon közös érdekeikért, azt mondja, hogy az önkéntes kollektív cselekvés *nem képes* elsajátítani a békés rendből vagy más közjavakból származó hasznat, még akkor sem, ha az alapvető közjavakból származó összes nettó haszon nagy. Ennek az a fő oka, hogy a tipikus egyén, aki – mondjuk – egymillió társadalomban él, a kollektív jószágból származó haszonnak csak egymilliomod részét megkapja meg, de mindazt az összes költséget viselnie kell, amely abból származott, hogy segített a kollektív jószág létrehozásában, és ezért kismértékben vagy egyáltalán nem ösztönzött arra, hogy hozzájáruljon a kollektív jószág létrehozásához.” (Olson [1993] 568. o.)

Önkéntes alapon, spontán módon a rend alkotmányos szabályait Olson szerint az egyének nem fogják létrehozni, negatív szelektív ösztönző, azaz a politikai kényszer alkalmazását pedig az alkotmányos közgazdaságtan elmélete az alkotmányozás szintjén kizárja. Az olsoni érvelésből az következik, hogy az egyhangú döntési szabály feltételezése az alkotmányos szinten az alkotmányos közgazdaságtanban nem a valóságos állapotokat leíró, magyarázó, hanem *normatív* funkcióval rendelkezik.

„Ily módon nem kellene meglepődnünk azon, hogy miközben sok írás született azoknak a »társadalmi szerződéseknek« a kívánatosságáról, amelyek rendelkezésre bocsátják számunkra a törvények és a rend előnyeit, soha senki nem talált olyan nagy társadalmat, amely a békés rendet vagy más közjavakat az egyének közötti társadalmi megegyezés révén hozta volna létre.” (Olson [1993] 568. o.)

Vanberg meg is fogalmazza azt, hogy az egyhangúság döntési szabályának fenntartása az alkotmányos döntések esetében azért szükséges, mert ez a szabály az a *normatív mérce*, amelynek alapján procedurálisan mérhető marad az, hogy az alkotmányos szabályok a közjót testesítik-e meg.

„A politika önkéntes csereelmélete természetesen nem jelenti azt az (egészen bizonyosan téves) tényállítást, hogy minden olyan politikai közösség, amelyet megfigyelünk, és amelyről történeti feljegyzések készültek, értelmesen önkéntes szerveződésként (*voluntary arrangements*) határozható meg. Ellenkezőleg, ez azt jelenti, hogy a normatív individualizmus nézőpontjából a kölcsönös előnyök érdekében folytatott önkéntes kooperáció olyan mérceként használható, amelynek segítségével megítélhetők a létező politikai berendezkedések (*political arrangements*).” (Vanberg [2005] 42–43. o.)

Minden alkotmányos szabállyal kapcsolatosan feltehető a kérdés: ha az állampolgárok ténylegesen szavaznának erről a szabályról, akkor elfogadnák-e egyhangúan? Az alkotmányos szabály akkor valósítja meg a közjót, ha a kérdésre igennel tudunk válaszolni.

Összegzés

A demokrácia klasszikus elmélete azt feltételezte, hogy a reprezentatív demokrácia rendszere a közjót valósítja meg. A közgazdaságtani szemléletet alkalmazva, Schumpeter megmutatta, hogy a klasszikus elmélet olyan előfeltevéseken nyugszik, amelyek a valóságban nem teljesülnek. Érvelése szerint közjó nem létezik, de az állampolgárok akkor sem lennének képesek a közjó felfedezésére, ha létezne. A demokrácia tehát nem a közjót valósítja meg. A demokrácia nem az előzetesen adott egyéni preferenciákat közjővé aggregáló politikai mechanizmus.

Az alkotmányos közgazdaságtan elmélete középen áll a klasszikus elmélet és a schumpeteri demokráciafelfogás vitájában: nemet mond arra a klasszikus demokráciaelméletre, amely a közjót a közösséghez kötötte, és a demokrácia szubsztantív felfogását képviselte, de nemet mond a közjó schumpeteri tagadására is, noha elfogadja a demokrácia procedurális értelmezését. Kidolgozta a közjó procedurális fogalmát, és ezt kapcsolja a demokrácia procedurális fogalmához. A módszertani individualizmus talajáról, tehát a közgazdasági szemléletet elfogadva úgy érvel, hogy a közjó létezik, a közjó és a demokrácia között szoros kapcsolat áll fenn.

Az alkotmányos közgazdaságtan elfogadja Schumpetertől, hogy a közjó szubsztantív meghatározása nem lehetséges, de a közjó olyan procedurális fogalmát ajánlja helyette, amely az állampolgárok politikai szabadságát és egyenlőségét létrehozó demokratikus politikai rendszer léteéhez kötődik. A közjót a döntési procedúrához köti, és annak alapján határozza meg: az a közjó, ami kiállja az egyhangú döntési szabály alapján álló szavazási procedúra próbáját. Az alkotmányozási szinthez kötött egyhangú döntési szabály feltételezi az egyének politikai egyenlőségét (minden állampolgárnak egy szavazata van) és politikai szabadságát (biztosított az egyéni döntés önkéntessége, kényszermentessége).

Az alkotmányos közgazdaságtan képes úgy összekapcsolni a közjó és demokrácia fogalmait, hogy nem kell visszatérnie a demokrácia szubsztantív felfogásához. Ez az elméleti konstrukció azonban nem a politikai demokrácia leíró, hanem normatív elméletének megalkotását teszi lehetővé. Az alkotmányos közgazdaságtan demokráciaelmélete nem arra alkalmas, hogy megtudjuk, hogyan is működik a demokrácia a valóságban, hanem inkább arra, hogy az egyéni döntési szabadsághoz kapcsolt és procedurálisan meghatározott közjó fogalmát mérceként használva átvilágítsuk a demokratikus intézményrendszert, és javaslatokat tegyünk annak javítására. A demokrácia leíró elmélete számára nélkülözhetetlen marad a schumpeteri alapvetés.

Hivatkozások

- BUCHANAN, J. M. [1987]: The Constitution of Economic Policy. *The American Economic Review*, Vol. 77. No. 3. 243–250. o.
- BUCHANAN, J. M.–TULLOCK, G. [1999]: The Calculus of Consent. *Logical Foundations of Constitutional Democracy*. Collected works of James M. Buchanan. Liberty Fund, Indianapolis. 3. kötet.
- DOWNES, A. [1990]: Politikai cselekvés a demokráciában: egy racionális modell. *Közgazdasági Szemle*, 37. évf. 9. sz. 993–1011. o.
- ELSTER, J. [1982]: Marxism, Functionalism, and Game Theory. The Case for Methodological Individualism. *Theory and Society*, Vol. 11. No. 4. 453–482. o.
- KÖRÖSÉNYI ANDRÁS [2007a]: A demokratikus elitizmus konszenzusán túl. *Politikatudományi Szemle*, 18. évf. 4. sz. 7–28. o.
- KÖRÖSÉNYI ANDRÁS [2007b]: Politikai vezetés: klasszikus demokrácia és paternalizmus között. *Racionalizmus és szkeptizmus a demokráciaelméletben*. *Századvég*, 45. évf. 3. sz. 3–35. o.
- KÖRÖSÉNYI ANDRÁS [2012]: Monopolista verseny, árverés és felhatalmazás. *Politikai vezetés és politikai piac, schumpeteri nézőpontból*. *Politikatudományi Szemle*, 21. évf. 2. sz., 7–23. o.
- LAZEAR, E. P. [2000]: Economic Imperialism. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 115. No. 1. 99–146. o.
- MANIN, B. [1997]: *The Principles of Representative Government*. Cambridge University Press, New York.
- MANIN, B.–PRZEWORSKI, A.–STOKES, S. C. [1999]: Elections and Representation. Megjelent: *Przeworski, A.–Stokes, S. C.–Manin, B. (szerk.): Democracy, Accountability, and Representation*. Cambridge University Press, New York, 29–54. o.
- MARX, K. [1843/1957]: A zsidókérdéshez. Megjelent: *Marx és Engels Művei*, 1. kötet, Kosuth, Budapest, 349–371. o.
- OFFE, C. [2012]: Whose Good is the Common Good? *Philosophy & Social Criticism*, Vol. 38. No. 7. 665–684. o.
- OLSON, M. [1987]: Nemzetek felemelkedése és hanyatlása. *Gazdasági növekedés, stagfláció és társadalmi korlátok*. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest.
- OLSON, M. [1993]: Dictatorship, Democracy, and Development. *The American Political Science Review*, Vol. 87. No. 3. 567–576. o.
- OLSON, M. [1997]: A kollektív cselekvés logikája. *Osiris Kiadó*, Budapest.

- PRZEWORSKI, A. [1999]: Minimalist Conception of Democracy: A Defense. Megjelent: *Shapiro, I.–Hacker–Cordón, C.* (szerk.): *Democracy's Value*. Cambridge University Press, Cambridge, 23–55. o.
- PRZEWORSKI, A. [2010]: Consensus, Conflict, and Compromise in Western Thought on Representative Government. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, Vol. 2. No. 5. 7042–7055. o.
- ROUSSEAU, J. J. [1978]: *Értekezések és filozófiai levelek*. Magyar Helikon, Budapest.
- SCHUMPETER, J. A. [1994]: *Capitalism, Socialism and Democracy*. Routledge, London.
- SCHUMPETER, J. A. [2010]: *The Nature and Essence of Economic Theory*. Transaction Publishers, New Brunswick.
- VANBERG, V. J. [2001]: *The Constitution of Markets. Essays in Political Economy*. Routledge, London–New York.
- VANBERG, V. J. [2005]: Market and State: The Perspective of Constitutional Political Economy. *Journal of Institutional Economics*, Vol. 1. No. 1. 23–49. o.
- VANBERG, V. J.–BUCHANAN, J. M. [1988]: Rational choice and moral order. *Analyse und Kritik*, Vol. 10. No. 2. 138–160. o.